

Ders IV

Kırgız Türkçesinde Ünlü Uyumu

Kelimedeki ünlü seslerin bazı niteliklerine göre birbirine uyum sağlamasına *Singarmonizm* (Ünlü uyumu) denir. Türkçenin ünlü uyumuna göre bir kelime içinde ince ve kalın sesler bir arada bulunamaz.

İlk hecedeki ünlünün nitelikleri, sonraki hecelerdeki ünlülerin niteliklerini doğrudan etkiler. Fakat ünlü uyumunun korunma derecesi bütün Türk dillerinde aynı değildir. Kırgızca, vokal uyumunun tam olarak ve sabit bir şekilde koruyan dildir.

Türkçe kelimelerin ünlü uyumu, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımından olmak üzere iki özellik üzerinde gerçekleşir. Bu sebeple ünlü uyumunun iki türünden söz edilebilir:

1. Kalınlık-incelik uyumu
2. Düzlük- yuvarlaklık uyumu

Kırgızcada ünlü uyumun bu iki şekli de kesinlikle korunur. Ünlü uyumunun sabitliği bakımından Kırgızca, içinde bulunduğu Kıpçak grubunda özel bir konuma sahiptir. Kırgızcada bir kelime içinde ünlüler hem kalınlık-incelik, hem düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre benzeşmek zorundadırlar.

Yazı dilinin gelişmesi ve imlanın kabul edilmesinden önce Kırgız diline sözlü olarak geçmiş olan alınma kelimeler de bu uyuma tabî tutulmuştur. Şimdiki imlâ, Rus imlâsına esaslandığından yeni alıntı kelimeler Kırgızcanın ses kurallarına uydurulmuyor.

Kırgızcada düzlük-yuvarlaklık uyumunda tek bir istisnaî durum vardır, o da yuvarlak “y”dan sonra düz “a”nın gelmesidir:

туман ‘sis’
кулак ‘kulak’
булак ‘pınar’ vb.

Ekteki ünlüler de köktekilere göre uyuma girerler. Fakat ekler birinci hecenin ünlüsüne değil, son hecenin ünlüsüne göre benzeşirler. Mesela, ünlü uyumuna tabî olmayan yabancı kökenli kelimelere ek getirildiğinde uyum sonuncu ünlüye göre ayarlanır.Örneğin:

мугалим	мугалимге	мугалимдер
жакет	жакетти	жакеттерди
поезд	поездди	поезддерге
жюри	жюрилер	жюрибиздин vb.

Kalınlık-incelik uyumu

Kelime içinde kalınlık-incelik uyumu Türk dillerinin en önemli fonetik hususiyetini teşkil eden kuraldır. Türkçede bir kelimedeki ünlülerin hepsi ya kalın, ya da ince olmak zorundadırlar. Kırgızcada bir kelime içinde hem ince, hem kalın ünlü hiç bir şekilde beraber bulunamaz.

-чы: саан -чы -лар: саат -тар
кой -чу кой - лор

дүкөн-чү
өтүк-чү

дүкөн-дөр
өтүк -төр vb.

Düzlük-yuvarlaklık uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bir kelime içinde ünlülerin yuvarlaklık-düzlük bakımından birbirine uymasındır. Kırgızcada hem kelime içinde, hem eklerde vokaller arasında düzlük-yuvarlaklık bakımından tam bir uyum sağlanmalıdır.

суроо-лор-у-буз-ду (hepsi yuvarlak)
терезе-лер-ге-би (hepsi de düz)
тур-ук-туу-луг-у-буз-ду (hepsi yuvarlak)

Kırgızca

узун-дуг-ун
күч-үбүз-дүн

Türkçe

uzun-lug-unu
güc-ümüz-ün

бол-гон-дор-ду
көр-бө-гөн-үм-дү

ol-an-lar-ı
gör-me-diğ-im-i vb.

Kırgızcada düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyulmayan durum, yuvarlak /y/'dan sonra düz /a/'lı eklerin geldiği durumdur. Dudak uyumu kuralına göre yuvarlak /y/'dan sonra yuvarlak /o/ gelmesi gerekirken bu istisnai durum gereği sonraki ekler /a/'lı olur ve uyum ona göre sağlanır.

кулун -дар “tay-lar”
булак -тар “pınar-lar”
улар -лар-ды “dağ hindisini” vb.